

in different groups. In this article there are also presented differences in temporal perspectives of those groups. Senior pupils from rural areas have a higher level of compliance with the perception of the outside world, adequate assessment of their capabilities and their goals. It is found that the tendency to consider the personal past experience as traumatic and negative and fatalistic attitude to present is inherent for high school students from rural areas. Such a tendency blocks the formation of personal potential of these high school students. Instead, focus on the future perspective, which includes the presence of the objectives, plans and focus on the behavior of their implementation, promotes personal development, can be their direction of development.

The prospects for further research could be the study of gender differences in the residence place influence.

Key words: high school pupils, senior pupils, rural and urban residence, values, terminal and instrumental values, basic semantic formation, temporal perspective.

Received July 11, 2016

Revised August 24, 2016

Accepted September 22, 2016

УДК 159.99

Л.О. Подкоритова

larisa.podkoritova@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ АРТ-ТЕРАПІЇ НА РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Podkorytova L.O. The peculiarities of the art-therapy influence on the development of socionomic sphere specialists' reflection / L.O. Podkorytova // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 34. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 431–445.

Л.О. Подкоритова. Особливості застосування арт-терапії для розвитку рефлексії фахівців соціономічної сфери. У статті представлено теоретичний аналіз особливостей впливу арт-терапії на розвиток рефлексії фахівців соціономічної сфери. Проаналізовано наукові праці, присвячені дослідженням арт-терапії та рефлексії, і здійснено узагальнення та співставлення отриманих даних.

Визначено зміст поняття «рефлексія» та описано її різновиди за О. Карповим (ситуативна рефлексія, ретроспективна рефлексія, перспективна рефлексія) та Д. Леонтьєвим (інтроспекція, системна рефлексія, квазірефлексія).

Визначено зміст поняття «арт-терапія». Описано особливості арт-терапії як засобу розвитку самопізнання і рефлексії особистості. Зокрема показано, що творчий продукт, перетворюючи діаду «психолог – клієнт» на триаду «психолог – творчий продукт – клієнт», постає як відображення внутрішнього світу особистості, чим і надає можливість для рефлексії.

Описано такі механізми арт-терапевтичного впливу як символічне реконструювання, відсторонення, емоційна децентрація, катарсис, присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів та проаналізовано їх вплив на розвиток різних видів рефлексії за О. Карповим та Д. Леонтьєвим.

Виявлено, що застосування арт-терапії сьогодні виходить за межі первинного психотерапевтичного значення; вона активно застосовується також у сфері освіти, зокрема професійної освіти фахівців соціономічної сфери.

Коротко зазначені можливості впровадження арт-терапевтичних технологій у професійну підготовку майбутніх і чинних фахівців соціономічної сфери з метою як їх загального професійного розвитку, так і розвитку рефлексії, зокрема.

Ключові слова: рефлексія, арт-терапія, самопізнання, фахівець, соціономічна сфера, особистість, розвиток, механізми, творчий продукт.

Л.О. Подкорытова. Особенности влияния арт-терапии на развитие рефлексии специалистов социономической сферы. В статье представлен теоретический анализ особенностей влияния арт-терапии на развитие рефлексии специалистов социономической сферы. Были проанализированы научные труды, посвящённые исследованиям арт-терапии и рефлексии, и сделаны обобщения и сопоставления полученных данных.

Определено содержание понятия «рефлексия» и описаны её виды по А. Карпову (ситуативная рефлексия, ретроспективная рефлексия, перспективная рефлексия) и Д. Леонтьевым (интроспекция, системная рефлексия, квазірефлексия).

Определено содержание понятия «арт-терапия». Описаны её особенности как средства развития самопознания и рефлексии личности. В частности, показано, что творческий продукт, преобразуя диаду «психолог – клиент» в триаду «психолог – творческий продукт – клиент», является отражением внутреннего мира человека, чем и даёт возможность для рефлексии.

Описаны такие механизмы арт-терапевтического влияния как символическое реконструирование, отстранение, катарсис, эмоциональная децентрация, присвоение социально-нормативных личностных смыс-

лов. Проаналізовано їх вплив на розвиток різних видів рефлексії по А. Карпову і Д. Леонтьєву.

Обнаружено, что использование арт-терапии на сегодняшний день выходит за границы первичного психотерапевтического значения; она активно используется также в сфере образования, в частности профессионального образования специалистов социомической сферы.

Коротко обозначены возможности внедрения арт-терапевтических технологий в профессиональную подготовку будущих и действующих специалистов социомической сферы с целью как их общего профессионального развития, так и развития рефлексии в частности.

Ключевые слова: рефлексия, арт-терапия, самопознание, специалист, социомическая сфера, личность, развитие, механизм, творческий продукт.

Постановка проблеми. Рефлексія є необхідним компонентом у професійному становленні фахівця соціомічної сфери. Її можна розглядати як одну з базових у структурі професійно значущих якостей психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців, які працюють з людьми. Спрямована на визначення та усвідомлення основних компонентів діяльності, поведінки, життєдіяльності взагалі, рефлексія сприяє професійному та особистісному розвитку людини. Рефлексія допомагає фахівцеві сформулювати одержувані результати, визначити цілі подальшої роботи, скоригувати свій професійний розвиток. Рефлексія тут постає не лише як підсумок, але і як старт для постановки нових цілей.

Відповідно, розвиток рефлексії є важливим завданням для фахівців соціомічної сфери. У виконанні цього завдання можуть прислужитися різноманітні психологічні засоби, серед яких чільне місце посідає арт-терапія: творчий продукт, створений у її процесі, дає можливість для глибокої рефлексії, оскільки внутрішнє «Я» людини виявляється у візуальній формі під час образотворчої діяльності [16].

Аналіз досліджень з проблеми. Дослідження змісту та видів рефлексії представлено у працях таких науковців як К. Абульханова-Славська, Н. Алексєєв, Г. Андрєєва, А. Брушлинський, І. Васильєв, Л. Виготський, В. Зарецький, В. Ларцев, І. Ладенко, В. Лекторський, Ю. Кулюткін, О. Лактіонов, О. Леонтьєв, О. Матюшкін; особливості розвитку рефлексії розглянуті у працях І. Семенова, С. Степанова, Г. Щедровицького.

Дослідниками арт-терапії, її теоретичних і методологічних основ є Л. Аметова, М. Андерсен-Уорен, І. Бирюкова, І. Бреусенко-Кузнєцов, О. Будза, М. Бурно, І. Вачков, О. Вознесенська, Ю. Гундєртайло, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, Т. Колошина, Е. Кел-

ліш, М. Кисельова, О. Копитін, Л. Лебедева, А. Лоуен, Р. Мартін, В. Нікітін, Л. Мова, Є. Морозова, Л. Подкоритова, Н. Роджерс, К. Росс, О. Скнар, М. Сидоркіна, Ю. Соколов, Г. М. Ферс, Г. Хульбут і багато інших. Згідно досліджень У. Дутчак, Л. Інжієвської, О. Копитіна, В. Кокоренко, Л. Лебедевої, Т. Зінкевич-Євстигнєвої, Н. Пов'якель та інших, одним з ефективних методів розвитку рефлексії у психологів та педагогів є арт-терапія. Так, наприклад, Л. Інжієвська відзначає, що використання арт-технологій в освітньому просторі здійснює сприятливий вплив на особистісно-професійний розвиток студентів, дає їм можливість пізнати і, відповідно, розвинути ті свої якості, уміння та навички, які є необхідними для виконання професійних обов'язків [2]. У наших попередніх публікаціях [12; 13] ми розглядали можливості застосування арт-терапії для самопізнання студентів соціономічної сфери на прикладі студентів-психологів. Виявлено, що арт-терапія спонукає молодь до більш глибокого самопізнання і саморозуміння, стимулює розвиток рефлексії [12; 13].

Однак в цілому питання розвитку рефлексії у фахівців соціономічної сфери засобами арт-терапії недостатньо розкриті у наукових працях.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз особливостей впливу арт-терапії на розвиток рефлексії у фахівців соціономічної сфери.

Завдання статті:

- визначити зміст рефлексії та описати її види;
- визначити особливості арт-терапії як засобу розвитку самопізнання і рефлексії особистості;
- описати основні механізми арт-терапевтичного впливу та проаналізувати їх вплив на розвиток рефлексії;
- визначити можливості впровадження методів арт-терапії для розвитку рефлексії фахівців соціономічної сфери у процесі їх професійного розвитку.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення, систематизація наукових даних.

Виклад основного матеріалу. У цьому дослідженні під терміном «рефлексія» ми розуміємо процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів [11, с. 340–341].

У науковій літературі виокремлюють кілька видів рефлексії. Розглянемо ті, до яких ми будемо звертатися у нашій публікації.

Один з найвідоміших дослідників рефлексії О. Карпов визначає такі різновиди рефлексії за «часовим» принципом [3]:

1) ситуативна рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвідношення своїх дій із ситуацією та їх координації відповідно до умов, що змінюються і власним станом. Поведінковими проявами і характеристиками цього виду рефлексії є, зокрема, час обмірковування суб'єктом своєї поточної діяльності; те, наскільки часто він вдається до аналізу того, що відбувається; ступінь розгорнення процесів прийняття рішення; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях;

2) ретроспективна рефлексія проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності і подій, що відбулися. В цьому випадку предмети рефлексії – передумови, мотиви і причини події; зміст минулої поведінки, а також її результативні параметри і, особливо, допущені помилки. Ця рефлексія виражається, зокрема, в тому, як часто і наскільки довго суб'єкт аналізує й оцінює події, що відбулися, чи схильний він взагалі аналізувати минуле і себе в ньому;

3) перспективна рефлексія співвідноситься з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; плануванням як такої; прогнозуванням можливих фіналів та ін. Її основні поведінкові характеристики: ретельність планування деталей своєї поведінки, частота звернення до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє.

Д. Леонт'єв [10] визначає такі різновиди рефлексії:

1) інтроспекція – пов'язана із зосередженістю на власному стані, власних переживаннях;

2) системна рефлексія – пов'язана з самодистанціюванням і поглядом на себе збоку, що дозволяє охопити одночасно полюс суб'єкта і полюс об'єкта;

3) квазірефлексія – спрямована на об'єкт, який не має відношення до актуальної життєвої ситуації і пов'язана з відривом від актуальної ситуації буття в світі; на думку Д. Леонт'єва, квазірефлексія є формою психологічного захисту – втеча від проблеми, вирішення якої не видно [10].

Д. Леонт'єв також зазначає наявність феномену, який він позначає терміном «арефлексія» – це повна відсутність самоконтролю, зосередженості на зовнішньому інтенціональному об'єкті діяльності [10].

Рефлексія як психологічний феномен не з'являється одразу, а визріває поступово. По суті, про повноцінну рефлексію можна говорити лише у студентські роки. Більше того, у цей період

життя людини рефлексія стає однією з провідних психічних активностей особистості: молода людина зацікавлена собою, своїм внутрішнім світом і його проявами у світі зовнішньому. Вона прагне пізнати, хто вона і яка вона.

У старшому віці рефлексія залишається однією з найбільш важливих психічних активностей у фахівців соціономічної сфери: розуміння себе забезпечує краще розуміння клієнта, сприяє налагодженню ефективної взаємодії та співпраці. Особливо важливим розвиток рефлексивних механізмів є для психологів, основним інструментом професійної діяльності яких є власна особистість.

Рефлексія дає людині можливість усвідомлювати і розуміти свій внутрішній світ, формувати самоставлення, самооцінку, розвивати саморегуляцію. Формування рефлексії є однією з головних умов для формування соціалізованої особистості [4, с. 45–57]

Розвитку рефлексії можуть послужитися багато різних методів і технік. Серед них особливе місце займає арт-терапія – використання мистецтва як терапевтичного фактора [14, с. 34–35].

Основною особливістю арт-терапії, порівняно з іншими засобами психологічного впливу, є її тріадичність: замість звичної діади «психолог – клієнт» маємо тріаду «психолог – творчий продукт – клієнт», де експресивний продукт несе важливі повідомлення індивіда, і відповідно, робить психотерапевтичний альянс «психотерапевтичним трикутником» [7].

Таким чином, слідуючи за вже згадуваною думкою З. Фрейда про те, що кожен раз під час образотворчої діяльності внутрішнє «Я» людини виявляється у візуальній формі [16], можна сказати, що творчий продукт постає як своєрідне психологічне дзеркало для людини. Завдяки цьому дзеркалу людина може здійснювати пізнання свого внутрішнього світу.

Творче самопізнання пов'язується із рефлексією, яка завжди є мікроеволюцією протікання психічних процесів, вихід за межі будь-якої автоматичної поточної діяльності або стану [17].

Сутність творчого самопізнання полягає в актуалізації внутрішніх психічних ресурсів, що сприяють пізнанню причинних закономірностей деструктивного реагування на будь-яку проблему, локалізовану зовні. Внаслідок цього людина може генерувати нові можливості поведінки і реагування на проблемні ситуації, активізувати психічні ресурси, які раніше не використовувала. Продуктом творчої активності самопізнання є багато-

варіантний і альтернативний результуючий ефект. Цей результат пов'язаний з новим рівнем уявлень про себе, усвідомленням свого буття [8].

Використання методів арт-терапії дає можливість отримати відносно безболісний доступ до глибинного психологічного матеріалу і психічних ресурсів людини завдяки різним технікам, які забезпечують опрацювання несвідомих переживань і «підняття» їх на поверхню. Звернення до цього глибинного несвідомого відбувається через образ, метафору. Людина за допомогою малюнка або будь-якого іншого способу творчості на глибинному рівні видає інформацію про свій внутрішній світ. Метафора в арт-терапії – будь-який продукт творчої діяльності, інформація про те, як людина себе почуває і проявляє [7].

Важливо відзначити, що процес самопізнання актуалізується не тільки через безпосередню творчу діяльність самої людини, а й через призму сприйняття, споглядання предметів мистецтва. На тлі аналізу та розуміння практично будь-якого твору мистецтва потрібне глибинне розуміння людиною самої себе, тобто відбувається рефлексія і процес усвідомлення власних чуттєво-духовних структур через призму естетичної насолоди.

У процесі арт-терапевтичної діяльності відбувається загальна активація, залучення різних психічних функцій, усього потенціалу людини для цілеспрямованої реконструкції особистості [6, с. 21].

У цілому, основна мета арт-терапії пов'язана з гармонізацією особистості через розвиток її здатностей самовираження і самопізнання.

Так, згідно феноменологічного підходу, саме в арт-терапевтичному процесі людина знаходить спосіб вирішення своїх проблем. Розглядаючи створений ним творчий продукт, клієнт пізнає себе і самостійно породжує суб'єктивні смисли, які не нав'язуються йому арт-терапевтом [5, с. 15–49].

Психологічний вплив арт-терапії пов'язаний з роботою таких механізмів: символічне реконструювання, відсторонення, емоційна децентрація, присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів [1].

Розглянемо можливості впливу цих механізмів на розвиток рефлексії.

1. Символічне реконструювання – механізм, що дозволяє в символічній формі відтворити психотравматичну ситуацію, знайти шляхи її вирішення через переструктурування проблеми і реінтеграцію самої особистості на основі самопізнання.

Якщо використати латинське значення слова «reflexio» – «звернення назад», то можна сказати, що першочергове значення для розвитку рефлексії особистості має саме символічне реконструювання. Завдяки йому людина «звертається назад» до свого минулого, причому нерідко травматичного минулого. Але це минуле постає в емоційно більш прийнятній формі, що уможлиблює психологічну роботу з ним. Завдяки творчому продукту індивід здійснює пізнання свого минулого і своє нинішнє ставлення до нього, досліджує отриманий досвід. Символічне реконструювання, ймовірно, сприяє розвитку перш за все ретроспективної рефлексії, за О. Карповим, яка проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності і подій, що відбулися. У цьому випадку предмети рефлексії – передумови, мотиви і причини події; зміст минулої поведінки, а також її результативні параметри і, особливо, допущені помилки. Ця рефлексія виражається, зокрема, в тому, як часто і наскільки довго суб'єкт аналізує і оцінює події, що відбулися, чи схильний він взагалі аналізувати минуле і себе в ньому [3].

2. Відсторонення – механізм, пов'язаний із визначенням в об'єкті нових малоймовірних значень, які дають можливість побачити нові сторони і значення реальності, що є необхідною умовою конструктивного вирішення конфліктів.

У контексті розвитку рефлексії цей механізм, на нашу думку, має значення для розвитку ситуативної рефлексії, за О. Карповим [3], яка забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвідношення своїх дій з ситуацією та їх координації відповідно до умов, що змінюються і власним станом. Також відсторонення може позитивно впливати на системну рефлексію, яка пов'язана з самодистанціюванням і поглядом на себе збоку, що дозволяє охопити одночасно полюс суб'єкта і полюс об'єкта (за Д. Леонтьєвим) [10].

3. Емоційна децентрація – механізм, що дозволяє вийти за межі емоційної «скутості» і «звуження поля орієнтування» і побачити свою проблему збоку.

Відповідно, цей механізм так само, як і відсторонення, сприяє розвитку системної та ситуативної рефлексії, а також самоаналізу і контролю як рефлексивних механізмів.

4. Катарсис – емоційне відреагування проблеми, механізм, пов'язаний із природою естетичної реакції і обумовлений нею.

Припускаємо, що цей механізм має значення для розвитку інтроспекції, яка пов'язана з зосередженістю на власному стані,

власних переживаннях і визначається як різновид рефлексії, за Д. Леонтьєвим [10]

5. Присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів – механізм, забезпечує особистісне зростання і самопізнання людини, спрямований на подолання почуття самотності і допомагає набутти взаєморозуміння у спілкуванні. Заснований на тому, що творче прочитання творів мистецтва і переживання їхнього змісту сприяють відновленню комунікації зі світом [1].

На нашу думку, цей механізм має сприяти розвитку перш за все перспективної рефлексії, за О. Карповим, яка співвідноситься з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; плануванням як такої; прогнозуванням можливих фіналів, орієнтацією на майбутнє та ін.

Отже, символічне реконструювання як механізм арт-терапевтичного впливу має сприяти розвитку ретроспективної рефлексії; відсторонення та емоційна децентрація – ситуативної та системної рефлексії; катарсис – інтроспекції; присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів має спонукати розвиток перспективної рефлексії. Квазірефлексія як непродуктивний захисний механізм може проявлятися під час арт-терапевтичної роботи і, водночас, коригуватися. У цілому під час арт-терапії відбувається розвиток рефлексії особистості. Це, зокрема, підтверджує наше дослідження, проведене разом із Л. Сух [15].

Зрозуміло, що всі арт-терапевтичні механізми мають позитивний вплив і на рефлексію в цілому, і на різні її види, однак, аналіз змісту кожного механізму дає можливість припустити його визначальний вплив на той чи інший різновид рефлексії. Емпірична перевірка описаних теоретичних положень становить одну з перспектив подальших досліджень.

У цій праці ми також згадали про можливий вплив арт-терапевтичних механізмів на окремі рефлексивні механізми (самоаналіз і контроль). Надалі ми плануємо здійснити більш детальний аналіз впливу арт-терапії на різні рефлексивні механізми.

Отже, арт-терапія є продуктивним засобом розвитку рефлексії і досягає терапевтичного ефекту через вільне творче самовираження. У ході проведення арт-терапії людина усвідомлює свою внутрішню цілісність, відкриває в собі активного діяча, який характеризується відповідальністю та ініціативністю; іншими словами, людина починає на більш глибокому рівні розуміти та усвідомлювати саму себе. Важливо відзначити, що терапевтич-

на функція арт-терапії можлива тільки в тому випадку, якщо у клієнта є можливість для вільного самовираження у творчій діяльності, якщо він не обмежується творчими і соціальними шаблонами, стереотипами та рамками.

Зазначимо також, що і в нашій країні, і за кордоном арт-терапія дедалі більше використовується як засіб гармонізації і розвитку психіки людини не лише у психотерапевтичному, а й в освітньому процесі.

Застосування арт-технологій має місце перш за все у процесі професійної підготовки та супроводу професійного становлення фахівців соціономічної сфери. Використання арт-терапевтичних методів в освіті дозволяє студентам здійснювати рефлексію свого руху в освоєнні професії, аналізувати свої особистісні особливості, діагностувати рівень розвитку професійної самосвідомості тощо.

Так, Л. Лебедева вбачає такі можливості для впровадження арт-технологій у вищу професійну освіту:

- частково, у вигляді окремих прийомів, техніки, процедур у конкретних виховних справах (заходах) в період різних педагогічних практик;
- як складовий компонент загальнопедагогічної технології в літніх оздоровчих таборах (дозвілля дітей, різні форми виховної роботи);
- як систему арт-терапевтичної роботи з дітьми в процесі волонтерської практики у сфері додаткової освіти (в установах соціально-психологічної допомоги, центрах дитячої творчості, притулках, дитячих будинках, на експериментальних майданчиках);
- спільно з викладачами з арт-терапії, психологами, соціальними педагогами у формі супервізій;
- у роботі студентських клубів, молодіжних неформальних об'єднань тощо [9].

Застосування арт-терапевтичних засобів для професійного розвитку актуально не лише для майбутніх, а й для чинних фахівців соціономічної сфери. Це, можливо, у формі спеціальних курсів підвищення кваліфікації, окремих тематичних семінарів, майстер-класів, лекторіїв з практичними елементами тощо.

Застосування арт-терапії у процесі професійної підготовки та супроводу професійного становлення фахівців соціономічної сфери сприяє як їх цілісному професійному розвитку, так і зокрема розвитку рефлексії як важливої професійної якості.

Висновки.

1. Показано, що арт-терапія є ефективним методом розвитку рефлексії у фахівців соціономічної сфери.

2. Представлено теоретичний аналіз впливу на розвиток рефлексії таких механізмів як символічне реконструювання, відсторонення, емоційна децентрація, присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів. При цьому виявлено, що символічне реконструювання може сприяти розвитку ретроспективної рефлексії; відсторонення та емоційна децентрація – ситуативної та системної рефлексії; катарсис – інтроспекції; присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів може спонукати розвиток перспективної рефлексії.

3. Визначено, що застосування арт-терапії сьогодні виходить за межі первинного психотерапевтичного значення і застосовується також в сфері освіти. Зокрема виявлені такі можливості впровадження арт-терапії у професійну підготовку, супровід і підвищення кваліфікації фахівців соціономічної сфери: спеціальні курси підвищення кваліфікації, тематичні семінари, тренінги, майстер-класи, лекторії, супервізії, часткове впровадження у вигляді окремих прийомів, техніки, процедур під час професійного навчання.

Перспективи подальших розвідок убачаються в теоретичному аналізі впливу арт-терапії на рефлексивні механізми, а також емпіричній перевірці сформульованих теоретичних положень щодо впливу механізмів арт-терапії на розвиток рефлексії, різних видів і механізмів.

Список використаних джерел

1. Изотова Е. И. Эмоциональная сфера ребёнка: Теория и практика : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Е. И. Изотова, Е. В. Никифорова. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
2. Інжигєвська Л. А. Арт-технології в особистісно-професійному розвитку майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту / Л. А. Інжигєвська // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [редкол.: С. Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : А.С.К., 2012. – С. 314–318.
3. Карпов А. В. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – Ярославль : Аверс Пресс, 2002. – 303 с.
4. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика её диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–57.

5. Келиш Э. В поисках смысла визуальных образов // Арт-терапия в эпоху постмодерна / Э. Келиш, А. И. Копытин. – СПб. : Речь ; Семантика, 2002. – С. 15–49.
6. Козлов В. В. Психология творчества: свет, сумерки и темная ночь души / В. В. Козлов. – Ярославль : Гала, 2009. – 331 с.
7. Колошина Т.Ю. Арт-терапия: методические рекомендации / Т. Ю. Колошина. – М. : Изд-во Института психотерапии и клинической психологии, 2002. – 84 с.
8. Кроник А. Каузометрия. Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути / А. Кроник, Р. Ахмеров. – М. : Смысл, 2003. – 145 с.
9. Лебедева Л. Д. Педагогические основы арт-терапии в образовании : Монография / Л. Д. Лебедева. – СПб. : ЛОИРО, 2001. – 320 с.
10. Леонтьев Д. А. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д. А. Леонтьев, Е. Н. Осин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – № 4. – С. 110–135.
11. Петровский А. В. Психологический словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
12. Подкоритова Л. О. Особливості самопізнання студентів за умови використання арт-терапевтичного комплексу «П'ять чуттів» / Л. О. Подкоритова // Технології розвитку інтелекту : Відкритий електронний журнал лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Вип. 1. - № 9. – 2015. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://psytir.org.ua/upload/journals/9/authors/2015/Podkorytova_Larysa_Oleksandrivna_Osoblyvosti_samopiznannya_studentiv_za%20umovy_vykorystannya_art_terapevtychnogo_kompleksu_pyat_chuttiv.pdf
13. Подкоритова Л. О. Застосування арт-терапії для самопізнання студентів соціономічної сфери / Л. О. Подкоритова // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Вип. 7. – К., 2015. – Том IX. – С. 201–208.
14. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б. Д. Карвасарского. – СПб. : Питер, 1998. – 752 с.
15. Сух Л. О. Рефлексія як умова професійного самовдосконалення студентів-психологів / Л. О. Сух // Професійний розвиток та становлення особистості сучасного фахівця в умовах

- освітнього простору. Матеріали V-ї Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції / За ред. Р. П. Попелюшко; М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т, Каф. практич. психол. та педагог. – Хмельницький: ПП Гонта, 2016. – С. 162–165.
16. Фрейд З. Техника психоанализа / З. Фрейд ; пер. с нем. А. М. Боковников. – М. : Академический Проект, 2008. – 292 с.
 17. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М. : Шк. Культ. Полит, 1995. – 800 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Izotova E. I. Jemocional'naja sfera rebenka: Teorija i praktika : ucheb. posobie dlja stud. vyssh. uchebn. zavedenij / E. I. Izotova, E. V. Nikiforova. – М. : Izdatel'skij centr «Akademija», 2004. – 288 s.
2. Inzhy'vevs'ka L. A. Art-texnologiji v osoby'stisno-profesijnomu rozvy'tku majbutnix psy'xologiv, yaki zdobuvayut' drugu vy'shhu osvitu / L. A. Inzhy'vevs'ka // Aktual'ni problemy' psy'xologiji : zb. nauk. prac' Insty'tutu psy'xologiji im. G. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny' / [redkol.: S. D. Maksymenko (gol. red.) ta in.]. – К. : A.S.K., 2012. – S. 314–318.2. Inzhiev's'ka L. A. Art-tehnologii v osobistisno-profesijnomu rozvitku majbutnih psihologiv, jaki zdobuvajut' drugu vishhu osvitu / L. A. Inzhiev's'ka // Aktual'ni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Institutu psihologii im. G. S. Kostjuka NAPN Ukraini / [redkol.: S. D. Maksimenko (gol. red.) ta in.]. – К. : A.S.K., 2012. – S. 314–318.
3. Karpov A. V. Psihologija refleksi / A. V. Karpov, I. M. Skitjaeva. – Jaroslavl' : Avers Press, 2002. – 303 s.
4. Karpov A. V. Refleksivnost' kak psihicheskoe svojstvo i metodika ejo diagnostiki / A. V. Karpov // Psihologicheskij zhurnal. – 2003. – T. 24. – № 5. – S. 45–57.
5. Kelish Je. V poiskah smysla vizual'nyh obrazov // Art-terapija v jepohu postmoderna / Je. Kelish, A. I. Kopytin. – SPb. : Rech'; Semantika, 2002. – S. 15–49.
6. Kozlov V. V. Psihologija tvorcestva: svet, sumerki i temnaja noch' dushi / V. V. Kozlov. – Jaroslavl' : Gala, 2009. – 331 s.
7. Koloshina T. Ju. Art-terapija: metodicheskie rekomendacii / T. Ju. Koloshina. – М. : Izd-vo Instituta psihoterapii i klinicheskoi psihologii, 2002. – 84 s.

8. Kronik A. Kauzometrija. Metody samopoznaniya, psiho-dagnostiki i psihoterapii v psihologii zhiznennogo puti / A. Kronik, R. Ahmerov. – M. : Smysl, 2003. – 145 s.
9. Lebedeva L. D. Pedagogicheskie osnovy art-terapii v obra-zovanii : Monografija / L. D. Lebedeva. – SPb. : LOIRO, 2001. – 320 s.
10. Leont'ev D. A. Refleksija «horoshaja» i «durnaja»: ot ob#jasnitel'noj modeli k differencial'noj diagnostike / D. A. Leont'ev, E. N. Osin // Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. – 2014. – T. 11. – № 4. – S. 110–135.
11. Petrovskij A. V. Psihologicheskij slovar' / A. V. Petrovskij, M. G. Jaroshevskij. – M. : Politizdat, 1990. – 494 s.
12. Podkorytova L. O. Osobly'vosti samopiznannya studentiv za umovy' vy'kory'stannya art-terapevty'chnogo kompleksu «P'yat' chuttiv» / L. O. Podkory'tova // Texnologiyi rozvy'tku intelektu : Vidkry'ty'j elektronny'j zhurnal laboratorii suchasny'x informacijny'x texnologij navchannya Insty'tutu psy'xologiyi imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny'. – Vy'p. 1. - # 9. – 2015. – [Elektronny'j resurs] – Rezhy'm dostupu :http://psytir.org.ua/upload/journals/9/authors/2015/ Podkorytova_Larysa_Oleksandrivna_Osoblyvosti_samopiznannya_studentiv_za%20umovy_vykorystannya_art_terapevtychnogo_kompleksu_pyat_chuttiv.pdf
13. Podkorytova L. O. Zastosuvannya art-terapiyi dlya samo-piznannya studentiv socionomichnoyi sfery' / L. O. Pod-kory'tova // Aktual'ni problemy' psy'xologiyi : Zb. nauk. prac' / Insty'tut psy'xologiyi imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny'. – Tom IX. – Zagalna psychologiya. Istory'chna psychologiya. Etnichna psychologiya. – Vyp. 7. K., 2015. – S. 201–208.
14. Psihoterapevticheskaja jenciklopedija / pod red. B. D. Kar-vasarskogo. – SPb. : Piter, 1998. – 752 s.
15. Suh L. O. Refleksiya yak umova profesijnogo samovdosko-nalennya studentiv-psy'xologiv / L. O. Suh // Profesijny'j rozvy'tok ta stanovlennya osoby'stosti suchasnogo faxivcya v umovax osvitr'ogo prostoru. Materialy' V-yi Vseukrayins'koyi students'koyi naukovoprakty'chnoyi konferenciyi / Za red. R. P. Popelyushko / M-vo osvity' i nauky' Ukrayiny', Hmel'ny'cz'ky'j nacz. un-t, Kaf. prakt. psy'xol. ta pedagog. – Hmel'ny'cz'ky'j: PP Gonta, 2016. – S. 162–165.
16. Frejd Z. Tehnika psihoanaliza / Z. Frejd ; per. s nem. A. M. Bokovnikov. – M. : Akademicheskij Proekt, 2008. – 292 s.

17. Shhedrovickij G. P. Izbrannye trudy / G. P. Shhedrovickij. – M. : Shk. Kul't. Polit, 1995. – 800 s.

L.O. Podkorytova. The peculiarities of the art-therapy influence on the development of socio-economic sphere specialists' reflection. The article represents the results of the theoretical analysis of the art-therapy influence on the development of socio-economic sphere specialists' reflection. The science researches concerning art-therapy and reflection are analyzed in the article. The received data is generalized and compared.

The definition of the term «reflection» is given in the article. Different types are described: 1) by O. Karpov (situational reflection, retrospective reflection, perspective reflection); 2) by D. Leontiev (introspection, system reflection, quasireflection).

The definition of the term «art-therapy» is given in the article. The peculiarities of the art-therapy as a means for development of reflection and self-knowledge are described. It is shown that the creative product exchanging the dyad «psychologist – client» into the triad «psychologist – creative product – client» becomes the reflection of person's inner world. In this way creative product gives the possibilities for person's reflection.

Such art-therapy mechanisms are described like: symbolic reconstruction, removal, emotional decentration, catharsis, appropriation of social-normative personal senses. Their influence on different types of reflection is analyzed by O. Karpov and by D. Leontiev.

It is found that art-therapy is used not for therapy only but for education. Particularly art-therapy is used for professional education of socio-economic sphere specialists.

There is the short review of possibilities of introduction of art-therapy technologies into professional training of socio-economic sphere specialists for the purpose of their general development and development of their reflection particularly.

Key words: reflection, art-therapy, self-knowledge, specialist, socio-economic sphere, personality, development, mechanism, creative product.

Received July 05, 2016

Revised August 21, 2016

Accepted September 21, 2016